

Een booronderzoek te Norg, Gem. Roden-Norg, Drenthe.

Y. Dijkstra & J. Schoneveld

ARC-Publicaties 8

Groningen
1997
ISSN 1574-6879

DE NOORT

ZEE

GALLIÆ

PARS

Paris

Reims

© Metz

INHOUD

VOORWOORD	5
INLEIDING	7
aanleiding van het onderzoek	
ligging van het onderzoeksgebied	
eerder onderzoek	
historische bronnen en bewoningsgeschiedenis	
doel van het onderzoek	
beschrijving van de onderzoeksstrategie en werkwijze	
RESULTATEN	15
CONCLUSIE	16
AFBEELDINGEN	18
BIJLAGE I	
<i>documentatie</i>	18
COLOFON	20

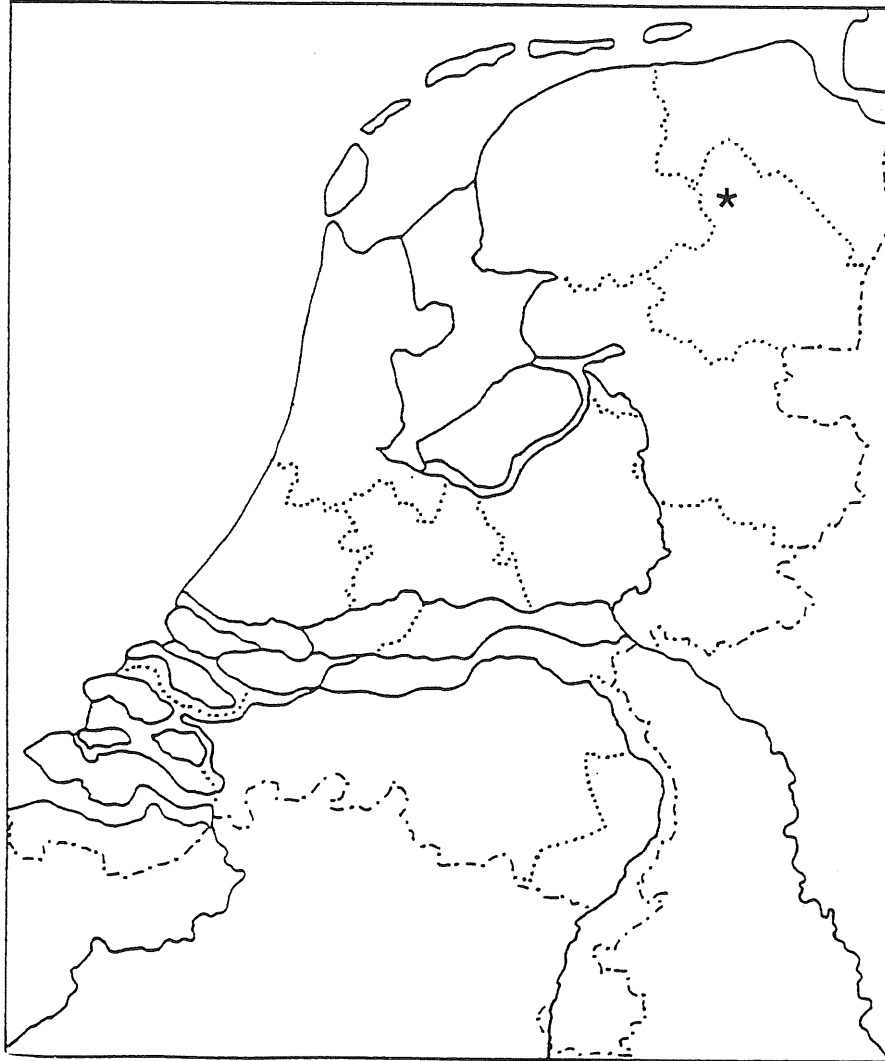
VOORWOORD

Was het vroeger vooral de landbouw, die in landelijke gebieden de archeologische waarden in de bodem aantastte, tegenwoordig heeft de woningbouw deze plaats veelal ingenomen. Tal van kleine dorpen in het noorden van Nederland breiden hun woongebied uit met nieuwbouwplannen rond de oude woonkernen. Daarbij gaat op archeologisch gebied veel verloren. De woonwijken komen vooral te liggen op de overgangsgebieden van het oude agrarische bedrijf, tussen dorp en akker, tussen akker en woeste gronden of op de eeuwenoude akkers zelf. Een stuk geschiedenis van het landelijk gebied gaat daarmee ongezien verloren.

Juist van deze plattelandsgebieden hebben we weinig historische gegevens. Tot in de Nieuwe Tijd werd er in de landelijke gebieden van Nederland weinig op schrift gezet. De mondelinge overlevering vormde de geschiedschrijving en ongeschreven wetten werden geëerbiedigd. Alleen het archeologisch bodemarchief kan onze kennis van de historie van de plattelandsgebieden vergroten.

Het is daarom een goed initiatief op het Oosterveld bij Norg, voordat de es wordt opgeofferd aan een nieuwbouwwijk, een boorcampagne uit te voeren. Mogelijke archeologische waarden kunnen zo worden opgespoord en worden ontzien of onderzocht. Hopelijk is het de eerste aanzet tot meer uitgebreid onderzoek van het verleden en een hernieuwde waardering voor het oude cultuurlandschap.

Drs. J. Schoneveld
Directeur ARC

Afb. 1: De ligging van Norg

INLEIDING

Aanleiding van het onderzoek

In juni en juli 1997 vonden er gesprekken plaats tussen ing. J. Knol, hoofd Adviesgroep Geotechniek van de Grontmij te Assen en het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy van de Rijksuniversiteit Groningen. Onderwerp waren de nieuwbouwplannen van de Gemeente Roden-Norg op het Oosterveld te Norg. Om de archeologische waarde van deze esgronden te bepalen werd aan het ARC opdracht gegeven tot een boorcampagne met eventueel aansluitend het graven van proefsleuven om deze archeologische waarde te bepalen. De boorcampagne werd uitgevoerd op 21 en 22 augustus 1997. De uitwerking van de gegevens vond plaats op 25 en 26 augustus 1997.

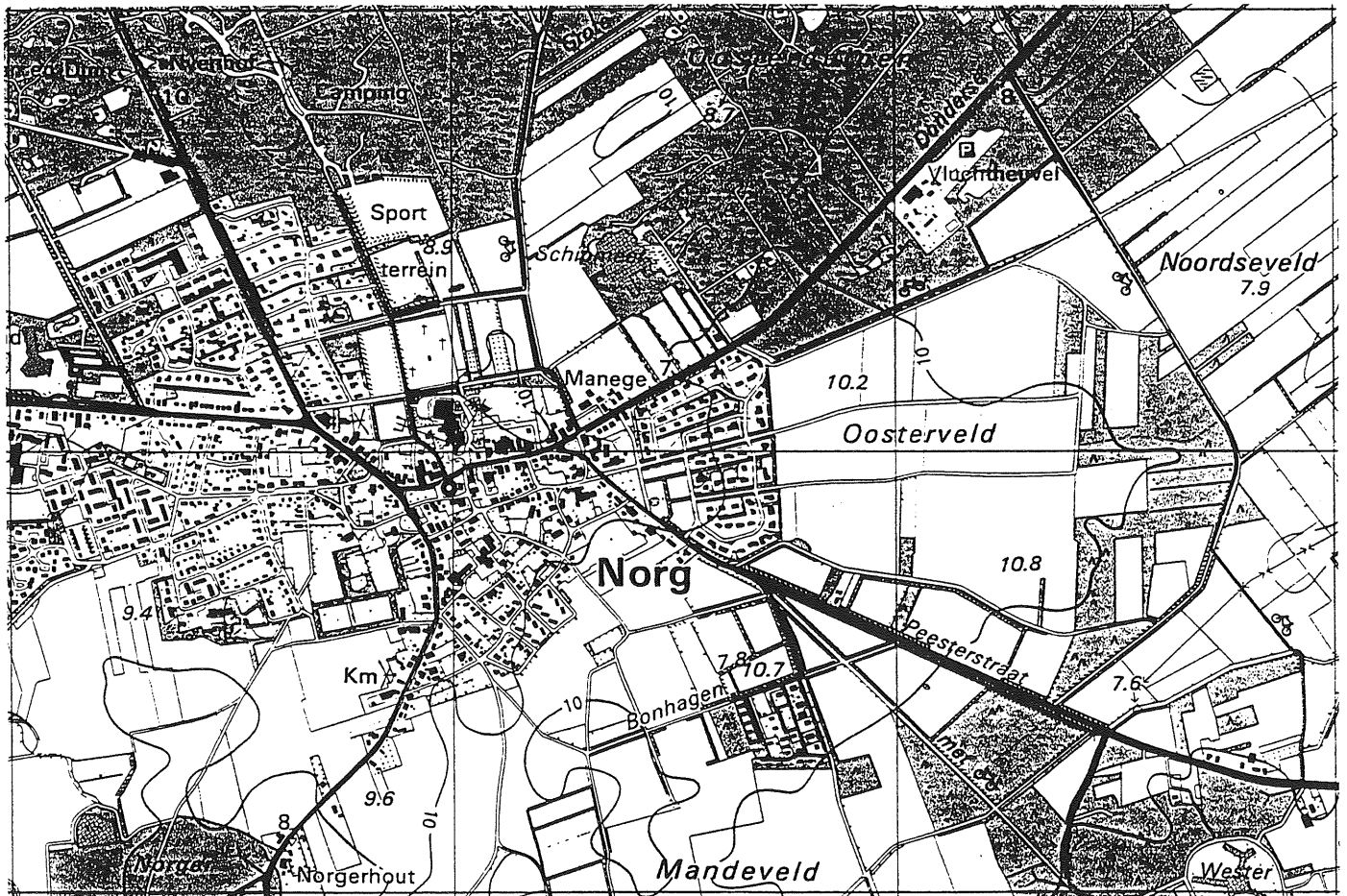
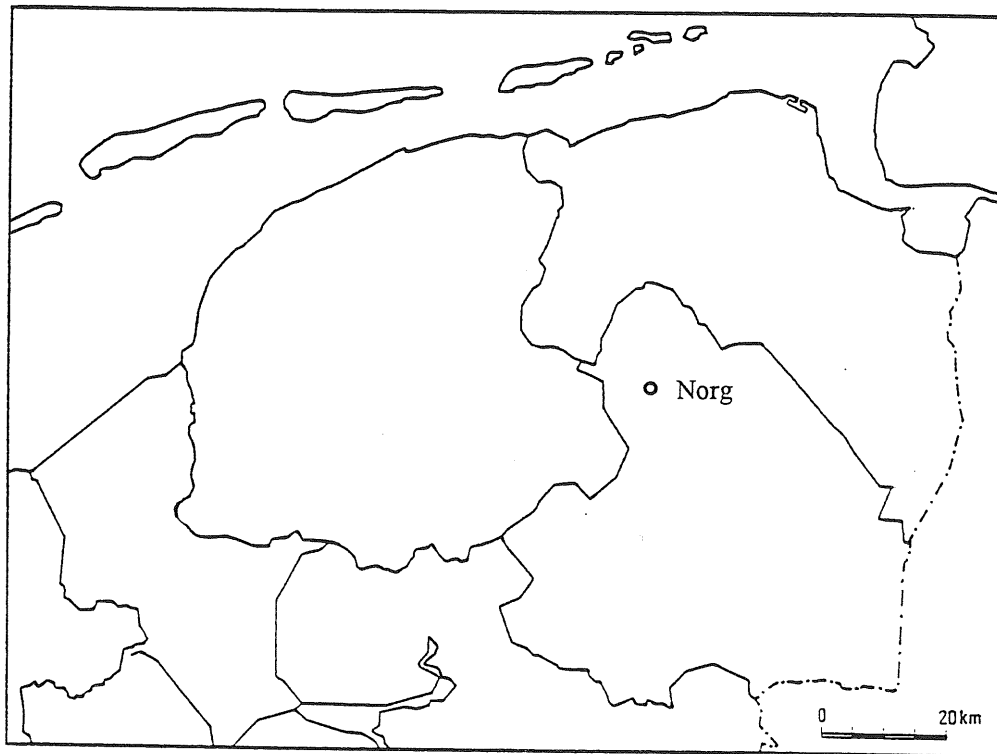
Ligging van het onderzoeksgebied

De es *Oosterveld* ligt ten oosten van het dorp Norg in een gebied van de provincie Drenthe dat het Noordenveld wordt genoemd (kaartblad 12 A, coördinaten 228/565). Het is een gedeelte van het Drents Plateau. Dit gebied is gevormd in het Pleistoceen, een tijd dat Nederland onder invloed stond van IJstijden. De eerste IJstijd waarvan we overblijfselen zien in het Drentse landschap is de Elster-ijstijd (tot ongeveer 315.000 v. Chr.). De landijsmassa was toen ons land dicht genaderd en smeltwater zette zand af in Drenthe. Dit zandpakket helt naar het westen af.

Later, tijdens de Saale-ijstijd (300.000 - 130.000 v. Chr.) werd Drenthe ook werkelijk bedekt door het landijs. Toen het na verloop van tijd weer warmer werd, lieten de zich terugtrekkende gletsjers een grondmorene achter in de vorm van een enkele meters dik pakket keileem. Het eens door het ijs bedekte oppervlak van het gebied hield er een licht golvend karakter met enkele lage heuvelruggen aan over.

Tijdens de laatste IJstijd, het Weichselien (120.000 - 9000 v. Chr.), bereikte het ijs Nederland niet meer, maar ontstond er een toestand van permafrost. Tijdens stormen, vooral in de laatste periode van het Weichselien, werd veel zand getransporteerd en werden de oudere afzettingen bedekt met een laag dekzand. Deze laag is gemiddeld 1 meter dik, waarbij plaatselijk hoge duinen werden gevormd.

Over het zo ontstane Drents Plateau loopt een waterscheiding in een ongeveer rechte lijn van Emmen naar Dokkum. Norg ligt ten noorden van deze waterscheiding, in een gebied dat afwatert naar het noorden. Het is het stroomgebied van het Eelder- en het Peizerdiepje. Tussen de stroomdalen liggen de keileemruggen, afgedekt met dekzanden, waarop in de Middeleeuwen de Drentse essen werden aangelegd (Afb. 3)

Afb. 2: Situering van het onderzoeksgebied

De verkaveling van de es het *Oosterveld*, bestaat uit lange evenwijdige stroken, een type dat in de literatuur in het algemeen als 'jong', d.w.z. Laat-Middeleeuws of later, geldt. Op de topografische kaart van 1899 staan twee grote heuvels aangegeven, in het westelijk deel op perceel nr. 2155 bij de Eerste Laan en in de zuidoosthoek van perceel nr. 2165. Op de eerste topografische kaart van 1812 staan enkele omtuinde dan wel omwalde percelen ten zuiden en zuidoosten van en buiten het onderzoeksgebied (Afb. 4).

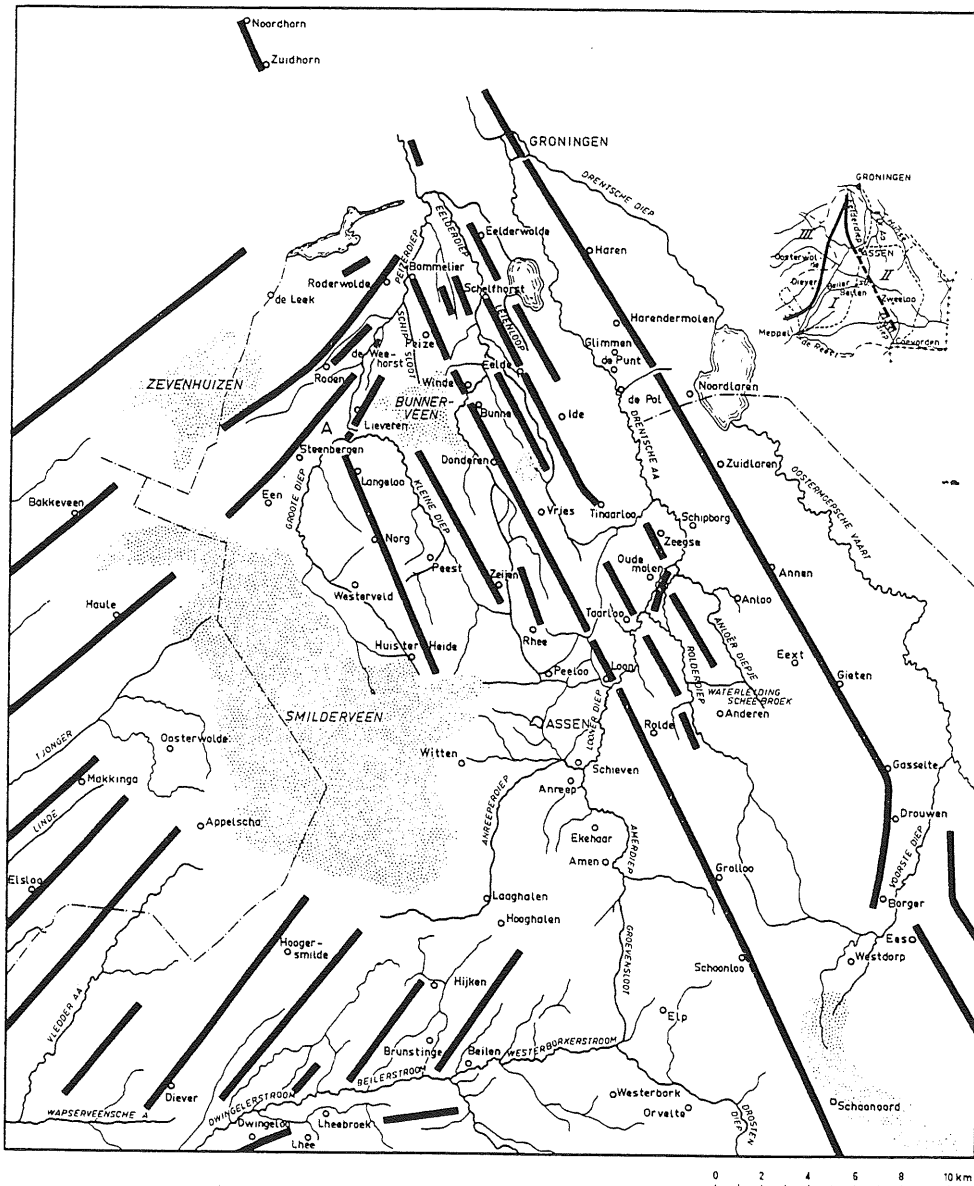
Eerder onderzoek

Het Oosterveld wordt vermeld in de inventarisaties van Huiskes (1986) en Spek & Ufkes (1994). Er zijn uit deze onderzoeken geen gegevens bekend die een uitspraak over de archeologische waarde van het terrein mogelijk maken.

Historische bronnen en bewoningsgeschiedenis

Van Norg zijn zeer weinig, van het Oosterveld zijn in het geheel geen historische bronnen bekend. Het dorp Norg wordt voor het eerst in 1139 vermeld. Norg is een typisch esdorp en het Oosterveld maakt daar deel van uit. Essen zijn de akkercomplexen rond het esdorp die op een bijzondere manier bemest werden.

Voor het opvangen van dierlijke uitwerpselen in de stallen kwam stro niet in aanmerking. Stro werd gebruikt voor dakbedekking of vormde een onmisbaar deel van de wintervoorraad van het vee. Om toch de vloeibare en vaste uitwerpselen op de akkers te krijgen werd daarom gebruik gemaakt van andere humeuze materialen als bosstrooisel of plaggen. Deze plaggen werden geregeld in de stal gebracht en zorgden ervoor dat de vloer voor de beesten steeds hoger kwam te liggen. In het voorjaar stonden de dieren zo ongeveer met de ruggen tegen het dakgebinte. De humusrijke inhoud van zo'n potstal werd op het land gebracht. Zodoende vergaarde een vrij kleine akker de vruchtbaarheid van een veel groter gebied. Doordat er met de humus nogal wat minerale bestanddelen werden meegevoerd, werd de akker in de loop der tijd enigszins opgehoogd. Zo ontstonden de esgronden met hun dikke humeuze bovenlaag van soms meer dan een meter dikte. Ze zijn het resultaat van eeuwenlange grondverbetering, zorg en toewijding. Voor de Drentse essen kan gezegd worden dat ze vooral aangelegd werden sinds de 16de of 17de eeuw (Bieleman 1994). In de loop van de tijd werden steeds meer plaggen gestoken voor bemesting om zodoende de vruchtbaarheid van het bouwland op peil te houden. Ook werd het vochtbergend vermogen van de esgrond er aanzienlijk door verbeterd, wat een positief effect had op de oogstzekerheid. Periode van enige droogte konden zo overbrugd worden. Hoe de bereiding van de

Afb. 3: Ligging van de heuvelruggen in Noord-Drenthe

plaggenmest aan het einde van de 19de eeuw plaats vond wordt beeldend verteld door Harm Tiesing:

'In de voorzomer waren alle akkers met gewas bezet, zodat men de mest dus moest bewaren. Men bracht enige voeren mest niet op maar nabij de één of andere bouwakker en men haalde vanuit het heideveld even zoveel wagenvrachten heideplaggen. Beide, stalmest en plaggen, werden nu zodanig met elkaar vermengd, dat men een grote hoop kreeg. Eerst werd een vierkant vlak van ongeveer 3 × 3 m met een plaggenlaag belegd, daarna met een mestlaag en zo vervolgens, tot 4-5 wagenvrachten stalmest met gelijke hoeveelheid heideplaggen waren opgestapeld tot een hoop van 2-2,5 m hoogte.

Soms werden ook nog enkele voeren gedroogde veenachtige slootaarde voor zo 'n hoop aangevoerd.... In zulke mestbulten ontstond enige broei en wanneer het koren in augustus was inge oogst, werd de hoop als enige bemesting over het bouwland gebracht. Zulke 'broeibulten', gelijk men ze noemde, werden bij alle korenessen, alsook op de boerderijen gevonden.'

Doel van het onderzoek

Doel van het onderzoek was om vast te stellen welke de cultuurhistorische waarde van het Oosterveld is en waar in het onderzoeksgebied kans is op archeologische elementen en structuren. Uitgangspunt is dat het bodemprofiel gaaf dient te zijn en afgedekt door een esdek van voldoende dikte om met succes een 'leesbaar' onderzoeksvlak te kunnen aanleggen.

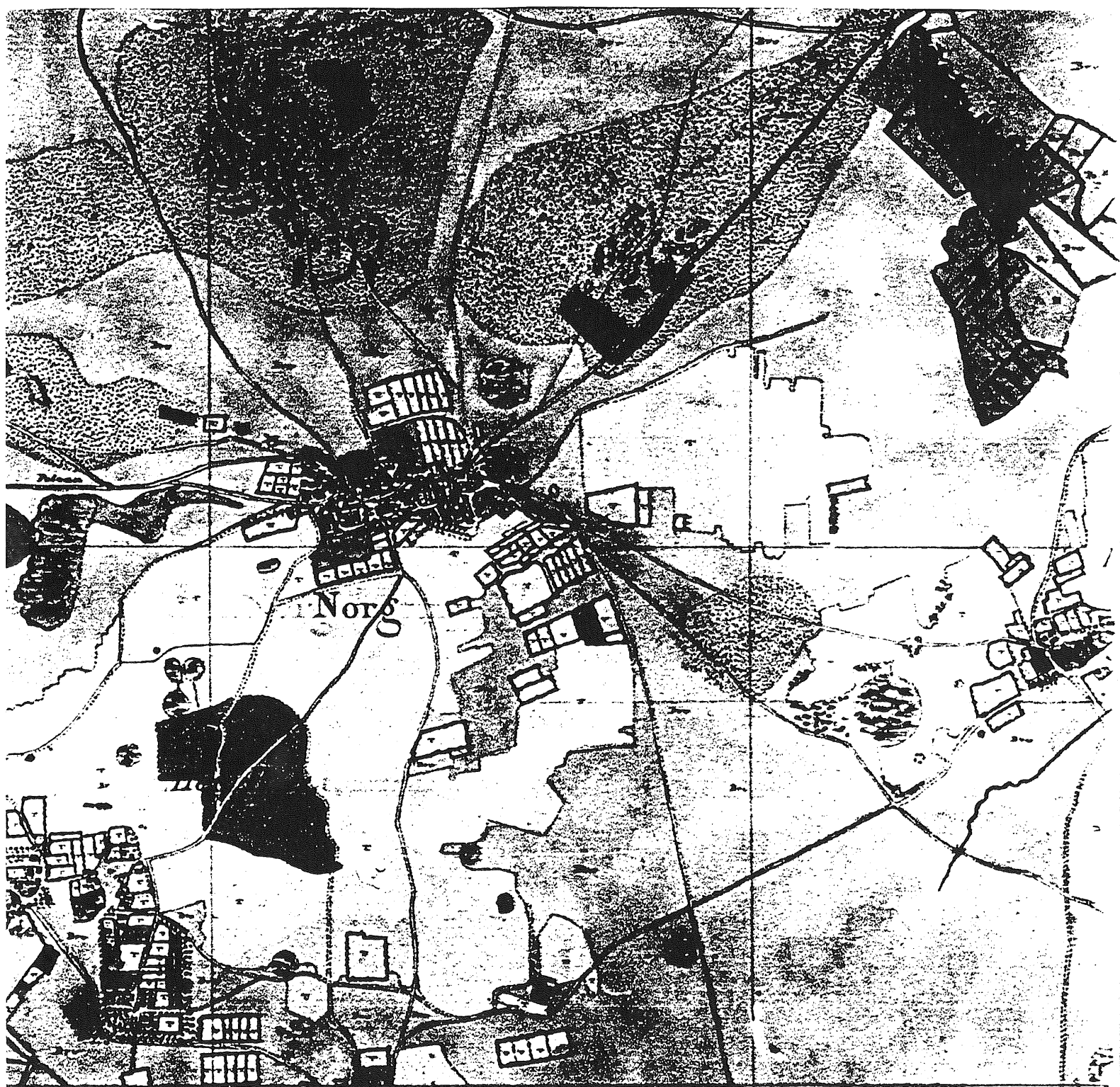
De cultuurhistorische waarde van de essen wordt in het algemeen door een vijftal elementen bepaald (Spek 1994):

- Archeologische waarde
- Archief functie
- Landschappelijke waarde en openheid
- Ouderdom
- Karakter en zeldzaamheid

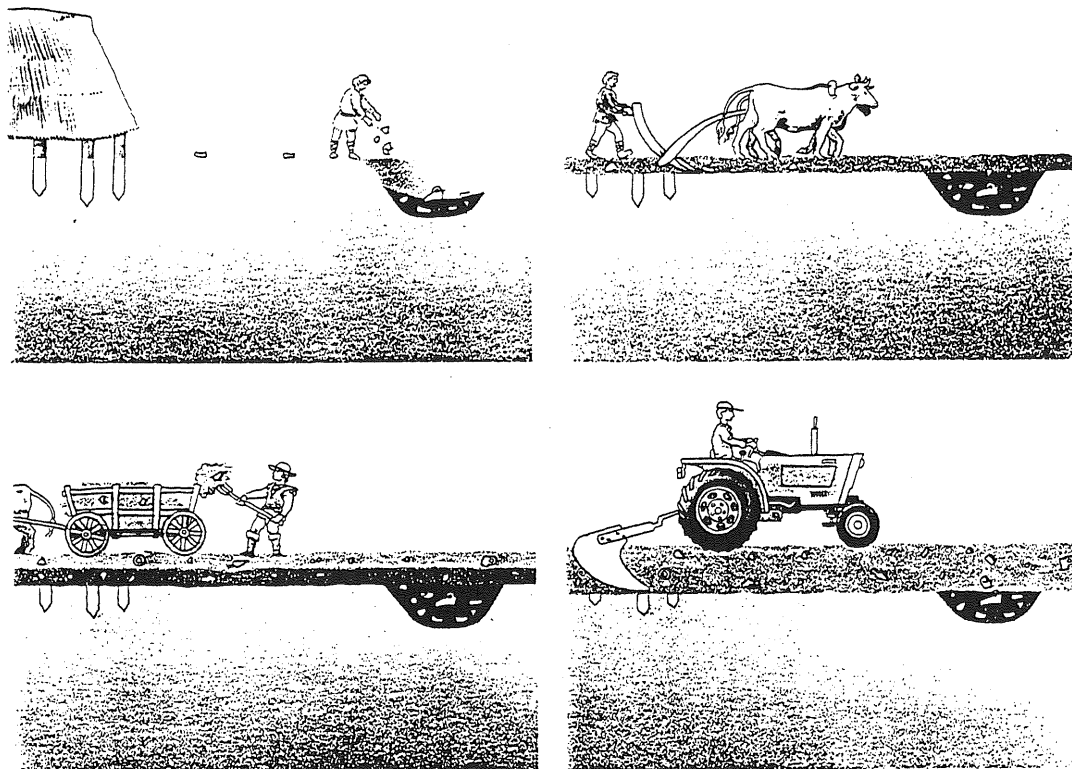
Essen zijn in de Middeleeuwen aangelegd over een bestaand landschap en dekken daarmee de sporen af van een veel ouder cultuurlandschap. Onder de plaggendecken liggen de overblijfselen van nederzettingen en grafvelden die in periode uiteenlopen van het Neolithicum tot de Vroege Middeleeuwen. Essen zijn een rijk gebied voor het aantreffen van sporen als paalkuilen, waterputten, afvalkuilen en erfscheidingen. Talrijke grafheuvelzolen, meestal nog met ongestoorde begravingen zijn eronder vandaan gekomen (Ufkes 1994). Door de ophogingslagen van de es is het grondwaterpeil ter plekke ook iets hoger dan de omgeving. Samen met het vochtbergend vermogen geeft dit ook een extra mogelijkheid voor conservering van de archeologische sporen. Een belangrijk deel van de geschiedenis van Drenthe is niet bewaard in archiefstukken maar ligt verborgen onder de plaggendecken van de essen (Afb. 5).

Naast het afdekken van oudere sporen heeft het esdek ook een archieffunctie in zichzelf. Uit de ophogingslagen valt de middeleeuwse landbouw- en landschaps geschiedenis te lezen. Daarover is in de provincie Drenthe maar heel weinig bekend. Het lijkt zo alsof de dieper liggende, oudere lagen een andere bodemopbouw hebben dan de meer recente delen van de es. Die oude lagen hebben een karakteristiek, grijsbruin voorkomen dat wijst op een andere wijze van landbouw. Vermoedelijk is het een gevolg van een meer spaarzame bemesting en geregeld braakliggen.

Drentse essen bezitten een fraaie ruimtewerking als gevolg van hun landschappelijke openheid. Die openheid is een gevolg van de wijze van

Afb. 4: Het Oosterveld op de topografische kaart van Drenthe door D''Epailly, 1812

Afb. 5: Archeologische elementen en structuren onder de es

ontstaan. Essen in andere delen van ons land zijn vaak op individuele wijze ontgonnen. Ze zijn omgeven door boomwallen en heggen en liggen verspreid in het landschap. Iedere boerderij bezat zijn eigen, van anderen afgescheiden esgronden. In Drenthe zijn de essen ontstaan in onderlinge samenwerking. In nieuwe ontginningsblokken kreeg iedereen zijn deel en het persoonlijk eigendom werd slechts aangegeven door een greppel, een grote steen of een brede voor. De scheiding tussen es en woeste grond werd bepaald door een gemeenschappelijk aangelegde eswal. Deze zorgde ervoor dat het grazende vee binnen en eventueel schadelijk wild buiten de akkers bleef. De openheid van de Drentse essen kan dan ook worden gezien als symbool van een collectieve samenlevingsvorm (Spek 1994)

De Drentse essen vormen een zeer oud cultuurlandschap. Ze behoren tot het oudste wat we op dat gebied in West-Europa hebben bewaard. Sommige zullen zelfs in hun ontstaan teruggaan tot de Vroege Middeleeuwen, de Late IJzertijd of zelfs de Romeinse Tijd (Spek contra Waterbolk). Vanaf die periode werden grote boscomplexen op de Drentse keileemgronden gekapt en legde men er akkers aan waaruit de essen ontstonden.

De weidse Drentse essen op de keileemplateaus hebben een geheel eigen karakter, in zichzelf, maar ook doordat ze één geheel vormen met de rest van het landschap. Die samenhang is er niet alleen door zijn landschappelijke schoonheid, maar heeft vooral een oorspronkelijk functioneel karakter. Een

esdorp bestaat uit het dorp met de brinken, de essen eromheen en daarbuiten weer de groenlanden en de strubbenbossen. Binnen dit organisch geheel leverden de groenlanden en heidevelden voedsel voor de veestapel. De veestapel zorgde voor de bemesting van de essen. De bossen leverden hout voor de huizen in het dorp en voor de omheiningen. Strooisel en heideplaggen werden verzameld voor de potstal, die de essen weer vormden waarop het voedsel voor mens en dier werd verbouwd (Afb. 6).

Behoud van dit unieke cultuurlandschap is gewenst. In de komende jaren zullen burgers en bestuurders moeten beslissen wat ze precies willen met de nog overgebleven essen in Drenthe. In gevallen waarin de beslissing over ons cultureel erfgoed toch negatief uitvalt zal besloten moeten worden tot een goed en degelijk onderzoek van deze erfenis uit het verleden.

Beschrijving van de onderzoeksstrategie en werkwijze

Op 21 en 22 augustus 1997 zijn de kadastrale percelen 2156 en 2165 op het Oosterveld te Norg door middel van grondboringen onderzocht. Uitvoerders waren Y. Dijkstra, S.J. Tuinstra (beiden ARC), M. Hopman en S. Huizinga (beiden Grontmij). In totaal zijn 85 boringen verricht, met een onderlinge afstand van 25 m.

Door zware regenval op 22 augustus kon een raai (61-72) niet meer worden onderzocht. Dit heeft echter geen gevolgen voor het algemene beeld.

Er is gebruik gemaakt van een Edelmanboor. De boringen zijn tot een diepte van 120 cm gedaan, behalve in een aantal gevallen waar reeds tot 6 m diepte geboord was door de Grontmij in verband met te plaatsen peilbuizen.

Bij de boringen wordt gelet op de volgende archeologische indicatoren en factoren die van invloed zijn op de conservering van archeologische sporen:

- dikte en eventuele erosie van het esdek
- de aanwezigheid van houtskool, scherven, puin of ander archeologisch materiaal in de verschillende lagen
- 'vuile' lagen en/of verstoorde bodemlagen
- strakke of rommelige overgang tussen lagen
- eventuele sterke bodemvorming die van invloed kan zijn op grondsporen
- bovenkant morenale afzettingen/keizand, waarin minder goede vlakken zijn te maken

RESULTATEN

Uit visuele inspectie van het terrein blijkt dat de twee 'heuvels' van de kaart van 1899 nog steeds als een lichte verhoging zichtbaar zijn. Rondom de verhogingen bevinden zich laagtes. Het maximale hoogteverschil bedraagt ca. 1 m.

Bij het boren werd in het geheel geen archeologisch materiaal zoals houtskool of scherven aangetroffen.

Uit de boringen (Afb. 7) blijkt dat op enkele meters diepte onder het terrein premorenaal zand van de Formatie van Peelo aanwezig is. Het is fijn wit zand met glimmer, zeer gelijkmatig van korrelgrootte, daterend uit het Elsterien. Hierop ligt vrijwel overal keileem, in de meeste boringen in geërodeerde vorm als lemig keizand met grindjes. Dit dateert uit de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Het zand direkt boven het keizand vertoont vooral in de laagtes sterke roestvorming, een indicatie dat hier sprake is van sterk wisselende grondwaterstanden.

Uit de laatste ijstijd (Weichselien) stamt het dekzand dat ook in alle boringen werd aangetroffen. De dikte hiervan varieert tussen 120 cm onder de hoge terreindelen en 30 cm op andere plaatsen. Dat betekent dat lokaal het dekzand geheel in de bouwvoor is opgenomen. De bouwvoor rust in die gevallen vrijwel direkt op het keizand.

In de twee 'heuvels' is het dekzand zeer gelijkmatig fijn van structuur. Zeer waarschijnlijk hebben we hier te maken met secundair door de wind afgezet dekzand oftewel jong stuifzand.

De bovenste laag, het esdek, varieert in dikte van 30 cm op de top van de hoogste delen en 60 cm in de laagten. Gemiddeld is de dikte meer dan 40 cm. Uit de kaart met de dikte van het esdek blijkt dat op de flanken en toppen van de heuvels het dekzand iets wordt aangeploegd, waardoor een deel van het bouwvoormateriaal zich naar beneden verplaatst.

De overgang tussen esdek en dekzandondergrond is echter in de meeste gevallen nog geheel intact en scherp te onderscheiden door de vorming van een dunne bruine B2-horizont. Plaatselijk is de onderkant van het esdek iets bleek uitgelopen. De onderzochte percelen zijn niet gediëpplougd of anderszins verstoord.

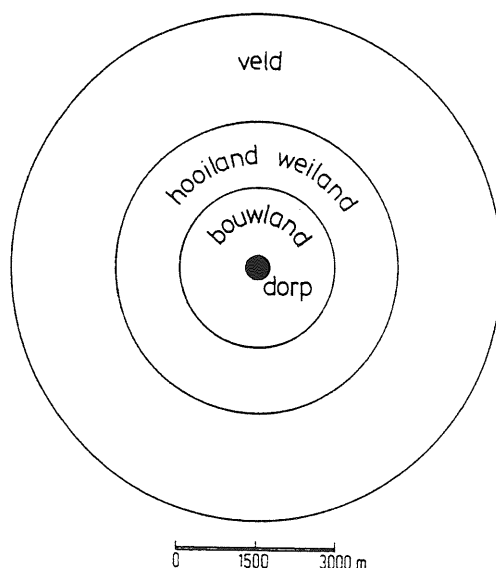
In de boringen 4, 19, 22, 35, 40, 49, 57, 87, 90 en 91 werden 'vieze' dan wel verrommelde lagen van variabele dikte aangetroffen. Mogelijk hebben we hier te maken met grondsporen.

CONCLUSIE

Uit het onderzoek blijkt dat vrijwel overal een voldoende dik esdek aanwezig is. De overgang van dit esdek naar de ondergrond is over het algemeen gaaf. Bovendien blijkt uit een aantal boringen dat er mogelijk grondsporen aanwezig zijn.

Geconcludeerd kan worden dat het gehele onderzochte terrein in principe geschikt is om door middel van proefsleuven onderzocht te worden. Dit is de enige manier om zekerheid te krijgen over de aanwezigheid van archeologisch waardevolle sporen.

Het advies luidt dan ook om conform de werkomschrijving om de 21 m proefsleuven van 4 m breed van oost naar west over de gehele lengte (ca. 250 m) van perceel nr. 2165 aan te leggen. Bij perceel nr. 2156 kan worden volstaan met kortere proefsleuven van plm. 60 m in oost-west richting.

Afb. 6: Model van het grondgebruik in een esdorp

LITERATUUR

Bieleman, J., 1994. Plaggenbemesting in Drenthe; oud fenomeen in nieuw perspectief. *Historisch geografisch tijdschrift* 12, p. 1-12

Heringa, et.al., 1985. *Geschiedenis van Drenthe*. Meppel, Amsterdam

Huiskes, B., 1986. *Roden - Norg. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*. Groningen.

Mulder, A., s.a., *De historie van Norg in woord en beeld*. Assen.

Norg en omgeving, geïllustreerde gids met wandelkaart. Uitgegeven door de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer "Norg en O", s.a.

Schotanus, I., (red.), 1997. *Variaties in Es*. Assen.

Spek, T., 1994. De cultuurhistorische waarde van de essen in Drenthe. Vijf argumenten voor een gericht beschermingsbeleid. In: J.N.H. Elerie (red.). *Esweg. De teloorgang van het Drentse esdorp*. Groningen, p. 20-27.

Spek, T. & A. Ufkes, 1994. *Drentse essen; stimuleringsbeleid bodembeschermingsgebieden*. Groningen, Wageningen.

Spek, T. & A. Ufkes, 1995. *Archeologie en cultuurhistorie van essen in de provincie Drenthe. Inventarisatie, waardering en aanbevelingen ten behoeve van het stimuleringsbeleid bodembeschermingsgebieden*. Groningen, Wageningen.

Ufkes, A. 1996. Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe. *Paleo-aktueel* 7, p.103-105.

Veen, Joh. van, 1925. Heuvelruggen in Drenthe. *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 43, p. 71-80.

AFBEELDINGEN

1 de ligging van Norg	5
2 situering van het onderzoeksgebied	8
3 ligging van de heuvelruggen in Noord-Drenthe (Uit: Veen 1925)	10
4 het Oosterveld op de topografische kaart van Drenthe door D'Epailly, 1812 (copie GIA)	12
5 archeologische elementen en structuren onder de es (Uit: Ginkel, E. v., 1983. <i>De onderkant van Nederland</i> . Amsterdam)	13
6 model van het grondgebruik in een esdorp (Uit: Heringa 1985)	16
7 de situering van de boorpunten op het Oosterveld	los bijgevoegd

BIJLAGE I: *documentatie*

dagrapporten:

Y. Dijkstra: verslag van het veldwerk op 21 en 22 augustus 1997

tekeningenlijst

- tek. 1, S.J. Tuinstra, boorstaten
- tek. 2, S.J. Tuinstra, boorstaten
- tek. 3, Y. Dijkstra, overzichtstekening

verblijfplaats van de documentatie:

De dagrapporten en tekeningen bevinden zich in het archief van Groninger Instituut voor Archeologie (GIA), Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

ARC-Publicaties

- 1 A. Ufkes, 1996. *Het archeologisch onderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 2 M. Essink & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologische waarneming in het Oldenklooster, Kloosterburen (Gem. De Marne).*
- 3 A. Ufkes, 1997. *Archeologisch naonderzoek van het "Blokhuys" te Stavoren, Gem. Nijefurd, Friesland.*
- 4 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek ten noorden van het kasteelterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 5 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek op het kloosterterrein van Selwerd, Gem. Groningen.*
- 6 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997. *De mesolithische vindplaats S1 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 7 M.J.L.Th. Niekus & J. Schoneveld, 1997 *De mesolithische vindplaats NP3 te Wildervanksterdallen, Gem. Stadskanaal, Groningen.*
- 8 Y. Dijkstra & J. Schoneveld, 1997. *Een booronderzoek te Norg, Gem. Roden-Norg, Drenthe.*
- 9 A. Ufkes & J. Schoneveld, 1997. *Een archeologisch onderzoek in het tracé van de Afvalwaterleiding-Veendam bij Muntendam, Gem. Menterwolde, Groningen.*

COLOPHON

tekst: Y. Dijkstra & J. Schoneveld

produktie: Centrum voor Archeologische Research & Consultancy (ARC)

ARC-Publicaties 8

redactie: J. Schoneveld

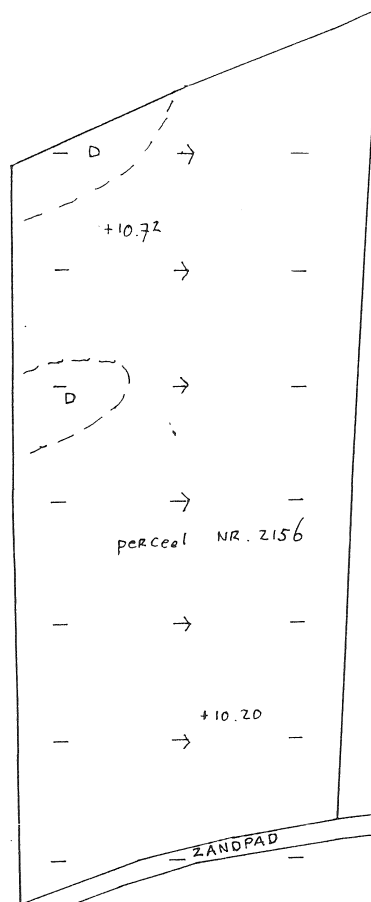
Groningen 1997

NORG
OOSTERVELD

Aug 1997

SCHAAL CA 1:110

perceel NR. 2155

D = esdek < 40 CM

→ : LOCATIE BOORPUNTEN
TEVENS RICHTING PROEFSLEUVEN

